

**FUQAROLIK HUQUQI MANBALARI VA O'ZBEKISTON
RESPUBLIKASINING FUQAROLIGI**

Sirdaryo viloyati Ichki ishlar vazirligi
akademik litseyi o'qituvchisi
Ibrohimov Sardor Xasan o'g'li
Telefon +998 97 569 00 77

Annotatsiya. Ushbu maqolada fuqarolik huquqining manbalari va O'zbekiston Respublikasida fuqarolik institutining huquqiy asoslari tahlil qilinadi. Maqolada O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, «Fuqarolik to'g'risida»gi Qonun hamda xalqaro huquqiy hujjatlar normalaridan kelib chiqqan holda fuqarolikni olish, saqlash va yo'qotish tartiblari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, fuqarolikka oid huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi milliy va xalqaro normativ-huquqiy manbalar qiyosiy tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Fuqarolik, fuqarolik huquqi manbalari, Konstitutsiya, milliy huquq, xalqaro huquq, fuqarolikni olish, fuqarolikdan mahrum etish, ikki fuqarolik, apatrid.

KIRISH. Fuqarolik – shaxsning davlat bilan bo'ladigan barqaror huquqiy aloqasini ifodalovchi konstitutsiyaviy-huquqiy institutdir. Ushbu aloqa doirasida fuqaro davlatdan himoya va kafolatlar olish huquqiga ega bo'lsa, davlat esa fuqarolar oldida muayyan majburiyatlarni zimmasiga oladi. Fuqarolik instituti konstitutsiyaviy huquqning eng muhim bo'limlaridan biri sifatida jamiyatning barcha a'zolari uchun ahamiyatli bo'lib, shaxsning siyosiy-huquqiy maqomini belgilaydi.

O'zbekiston Respublikasi 1991-yil 31-avgustda mustaqillikni qo'lga kiritgandan so'ng, fuqarolik institutini milliy huquqiy tizim talablaridan kelib chiqqan holda tartibga sola boshladi. Davlat suvereniteti mustahkamlanishi bilan birga fuqarolik huquqi manbalari ham takomillashtirildi. Shu nuqtai nazardan, fuqarolik huquqining manbalariga ilmiy jihatdan murojaat etish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolaning maqsadi fuqarolik huquqi manbalarini tizimli tahlil qilish va O'zbekiston Respublikasining fuqarolik institutini ilmiy-huquqiy nuqtai nazardan o'rganishdan iborat.

FUQAROLIK HUQUQINING MANBALARI. Manbalar tizimi va tasnifi - Huquq manbalari deganda huquq normalarini o'z ichiga oluvchi rasmiy hujjatlar va boshqa shakllari tushuniladi. Fuqarolik huquqi manbalari ierarxik tartibda quyidagi guruhlardan iborat: **konstitutsiyaviy normalar, maxsus qonunlar, qonunosti hujjatlar, hamda xalqaro shartnomalar va kelishuvlar.**

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (1992-yil 8-dekabr) fuqarolik institutini tartibga soluvchi asosiy manbalardan hisoblanadi. Konstitutsiyaning 22-moddasiga ko'ra, «O'zbekiston Respublikasida yagona fuqarolik o'rnatiladi». Ushbu qoida fuqarolikning yagona va bir butun xarakterda bo'lishini ta'minlaydi. Bundan tashqari, Konstitutsiyaning 22-moddasi «O'zbekiston Respublikasi fuqarosi fuqaroligini o'zgartirish huquqiga ega» deb belgilaydi. 2023-yilda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga kiritilgan o'zgartirishlar fuqarolik institutini yanada mustahkamladi. Jumladan, inson huquqlari va erkinliklarini ta'minlashga qaratilgan normalar kengaytirildi, ijtimoiy kafolatlar kuchaytirildi¹.

«Fuqarolik to'g'risida»gi qonuni - O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolik to'g'risida»gi Qonuni (1992-yil 2-iyul, keyinchalik tahrirda) fuqarolik institutini batafsil tartibga soluvchi maxsus normativ-huquqiy hujjat hisoblanadi². Ushbu qonun fuqarolikning quyidagi asosiy masalalarini belgilaydi:

- fuqarolikning mohiyati va tushunchasi;
- fuqarolikni olish asoslari va tartibi;
- fuqarolikdan chiqish va fuqarolikdan mahrum etish;
- bolalar fuqaroligi masalalari;
- fuqarolik masalalarini ko'rib chiquvchi organlar va ularning vakolatlari.

Xalqaro huquqiy manbalari – O'zbekiston Respublikasi bir qator xalqaro shartnomalar ishtirokchisi sifatida xalqaro huquqiy majburiyatlarni zimmasiga olgan. Fuqarolik institutiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi asosiy xalqaro hujjatlar quyidagilardir: — BMT ning 1948-yilgi Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (15-modda: har bir inson fuqarolikka ega bo'lish huquqiga ega); — 1954-yilgi Fuqarosi bo'lmagan shaxslarning maqomi to'g'risidagi Konventsia; — 1961-yilgi Fuqarosi bo'lmaganligi holatining kamaytirilishi to'g'risidagi Konventsia; — MDH doirasidagi fuqarolik masalalariga oid ko'p tomonlama shartnomalar.

O'ZBEKISTON FUQAROLIGINING HUQUQIY XUSUSIYATLARI

Fuqarolikning asosiy tamoyillari - O'zbekiston fuqarolik huquqi bir qator muhim tamoyillarga asoslanadi. Birinchidan, yagonalik tamoyili: O'zbekiston yagona fuqarolikni tan oladi va ikki fuqarolikni rasman e'tirof etmaydi. Ikkinchidan, tenglik tamoyili: fuqarolik jinsi, irqi, millati, dini va boshqa belgilaridan qat'i nazar, barcha shaxslarga teng asosda beriladi. Uchinchidan, fuqarolikdan o'zboshimcha mahrum etmaslik tamoyili: «Fuqarolik to'g'risida»gi Qonuning 23-moddasiga muvofiq, fuqaro qonun hujjatlarida belgilangan hollardangina fuqarolikdan mahrum etilishi mumkin.

Fuqarolikning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

¹ O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. — Toshkent: O'zbekiston, 2023.

² O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolik to'g'risida»gi Qonuni. 1992-yil 2-iyul, №704-XII (keyingi o'zgartirishlar bilan). — Toshkent: Adolat, 2022.

Yagona fuqarolik tamoyili – davlat hududida yagona fuqarolik amal qiladi va barcha fuqarolar teng huquq hamda majburiyatlarga ega bo'ladi.

Fuqarolarning tengligi tamoyili – millati, irqi, jinsi, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi va boshqa belgilaridan qat'i nazar, barcha fuqarolar qonun oldida tengdir.

Fuqarolikning barqarorligi tamoyili – fuqarolik doimiy huquqiy aloqani ifodalaydi va qonunda nazarda tutilgan hollardan tashqari bekor qilinmaydi.

Fuqaroni fuqarolikdan mahrum qilmaslik tamoyili – hech kim o'z xohishsiz fuqarolikdan mahrum etilishi mumkin emas.

Fuqaroni boshqa davlatga topshirmaslik tamoyili – davlat o'z fuqarolarini boshqa davlatlarga berib yubormaydi hamda ularni himoya qiladi.

Davlat himoyasi va homiyligi tamoyili – davlat o'z fuqarolarining huquq va manfaatlarini mamlakat ichida ham, chet elda ham himoya qiladi.

Fuqaroliksizlikni qisqartirish tamoyili – davlat fuqaroligi bo'lmagan shaxslar sonini kamaytirishga qaratilgan siyosat olib boradi.

Fuqarolikni erkin o'zgartirish tamoyili – shaxs qonunda belgilangan tartibda o'z fuqaroligini o'zgartirish yoki undan chiqish huquqiga ega.

Fuqarolikni olish asoslari - Qonun fuqarolikni olishning quyidagi asosiy yo'llarini nazarda tutadi: tug'ilish asosida (ius soli va ius sanguinis tamoyillari), naturalizatsiya (fuqarolikka qabul qilish), fuqarolikni tiklash (reintegratsiya), hamda O'zbekiston fuqarosiga farzandlikka qabul qilish orqali. Shundan kelib chiqib, fuqarolikni olishning keng spektri O'zbekiston fuqaroligi institutining demokratik xarakterini ko'rsatadi. Naturalizatsiya (fuqarolikka qabul qilish) yo'li bilan fuqarolik olish uchun odatda quyidagi shartlar talab etiladi: belgilangan muddatda (odatda 5 yil) qonuniy yashash, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga sodiqlik, moliyaviy ta'minlanganlik, o'zbek tilini bilish.

Fuqarolikdan chiqish va mahrum etish - Fuqarolikdan chiqish shaxsning o'z xohishiga ko'ra amalga oshiriladigan ixtiyoriy jarayon bo'lib, davlat organlari tomonidan ruxsat berilgandan so'ng rasmiylashtiriladi. Fuqarolikdan mahrum etish esa favqulodda chora sifatida qonunning belgilangan hollari (davlat xavfsizligiga zarar yetkazish, soxta ma'lumotlar asosida fuqarolik olish va hokazolar) yuz bergandagina qo'llaniladi. Konstitutsiyaning 22-moddasiga binoan O'zbekiston Respublikasi fuqarosi O'zbekistondagi faoliyati uchun boshqa davlatga chiqarib berilmaydi.

FUQAROLIK HUQUQI MANBALARINING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI. Fuqarolik huquqi manbalari jamiyatdagi iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy o'zgarishlar ta'sirida doimiy ravishda takomillashib bormoqda. Hozirgi davrda fuqarolik huquqi manbalarining rivojlanishida quyidagi asosiy tendensiyalar kuzatiladi:

Qonunchilikning takomillashuvi - Fuqarolik huquqini tartibga soluvchi qonunlar va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar zamonaviy iqtisodiy munosabatlarga

mos ravishda muntazam ravishda yangilanib borilmoqda. Xususan, mulkchilik shakllarining xilma-xilligi, tadbirkorlik va shartnoma munosabatlari bilan bog‘liq normalar takomillashtirilmoqda

Xalqaro huquq normalarining ta’siri kuchayishi - Xalqaro shartnomalar va umume’tirof etilgan xalqaro huquq prinsiplari milliy fuqarolik huquqining rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Inson huquqlari, investitsiyalarni himoya qilish va xalqaro savdo sohasidagi normalar milliy qonunchilikka implementatsiya qilinmoqda.

Sud amaliyotining ahamiyati ortib borishi - Sudlar tomonidan qabul qilinayotgan qarorlar fuqarolik huquqini qo‘llash amaliyotida muhim o‘rin egallamoqda. Oliy sudning tushuntirishlari va sud amaliyotining umumlashtirilishi qonun normalarini bir xilda qo‘llashga xizmat qilmoqda.

Raqamlashtirish va elektron munosabatlarning rivojlanishi - Elektron tijorat, elektron shartnomalar, raqamli aktivlar va axborot texnologiyalarining rivojlanishi fuqarolik huquqi manbalarining yangi yo‘nalishlarini shakllantirmoqda. Bu esa tegishli normativ-huquqiy bazani kengaytirishni talab etmoqda.

Xususiy huquq sohasining kengayishi - Bozor iqtisodiyoti sharoitida xususiy mulk, tadbirkorlik faoliyati, intellektual mulk va korporativ munosabatlarning rivojlanishi fuqarolik huquqining tartibga solish doirasini kengaytirmoqda.

Kodifikatsiya va tizimlashtirish jarayonlarining kuchayishi - Fuqarolik qonunchiligini yagona tizimga keltirish, eskirgan normalarni bekor qilish va yangi normalarni Fuqarolik kodeksi hamda boshqa qonunlarga integratsiya qilish jarayonlari davom etmoqda.

Dispozitivlik tamoyilining kuchayishi - Fuqarolik-huquqiy munosabatlar ishtirokchilariga o‘z huquq va majburiyatlarini mustaqil ravishda belgilash imkoniyatlari kengayib bormoqda³. Bu esa shartnoma erkinligi va taraflarning tengligi tamoyillarining rivojlanishiga xizmat qilmoqda.

Zamonaviy O‘zbekiston huquqshunosligida fuqarolik huquqi manbalari tizimini takomillashtirish bo‘yicha bir qator ilmiy munozaralar olib borilmoqda. Quydagi tendensiyalar ilmiy-amaliy jihatdan ahamiyat kasb etadi: raqamli texnologiyalarni fuqarolik masalalarini ko‘rib chiqishga joriy etish (elektron ariza berish, raqamli fuqarolik ma‘lumotlari bazasi); apatridlik holatlarini minimallashtirish maqsadida xalqaro hamkorlikni kuchaytirish; diaspora a‘zolari uchun fuqarolikni tiklash mexanizmlarini soddalashtirish; fuqarolik masalalariga oid nizolarni hal etishda sud nazoratini kuchaytirish. 2022–2023 yillarda O‘zbekistonda qabul qilingan «Fuqarolik to‘g‘risida»gi yangilangan qonun talqinlari va konstitutsiyaga kiritilgan o‘zgarishlar

³ Yo‘ldoshev Q.X. O‘zbekistonda fuqarolik instituti: huquqiy tahlil // Huquq va jamiyat. — 2020. — №3. — B. 45–58.

fuqarolik huquqi manbalarining faol evolyutsiyasidan dalolat beradi⁴. Bu tendensiya O'zbekistonning xalqaro huquq standartlariga integratsiyalashuvini jadallashtirishni ko'zda tutadi.

Fuqarolikka oid huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi milliy va xalqaro normativ-huquqiy manbalar qiyosiy tahlili - Fuqarolik davlat va shaxs o'rtasidagi barqaror huquqiy aloqani ifodalaydi. Fuqarolikka oid huquqiy munosabatlar milliy qonunchilik hamda xalqaro huquq normalari asosida tartibga solinadi. Milliy normativ-huquqiy manbalar davlatning ichki siyosati va huquqiy tizimidan kelib chiqsa, xalqaro huquq manbalari inson huquqlarini ta'minlash, fuqaroliksizlikni kamaytirish va fuqarolarning huquqlarini xalqaro miqyosda himoya qilishga qaratilgan.

Milliy va xalqaro huquqiy manbalarning qiyosiy tahlili.

Mezoni	Milliy normativ-huquqiy manbalar	Xalqaro normativ-huquqiy manbalar
Huquqiy asos	O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, "Fuqarolik to'g'risida"gi Qonun, Prezident farmonlari va boshqa normativ hujjatlar	Xalqaro shartnomalar, konvensiyalar, deklaratsiyalar
Amal qilish doirasi	O'zbekiston hududida amal qiladi	Ishtirokchi davlatlar uchun majburiy yoki tavsiyaviy xarakterga ega
Asosiy maqsadi	Fuqarolikni olish, tiklash, yo'qotish va fuqarolik bilan bog'liq masalalarni tartibga solish	Insonning fuqarolik huquqini ta'minlash va fuqaroliksizlikni kamaytirish
Asosiy hujjatlar	O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, "Fuqarolik to'g'risida"gi Qonun	1948-yilgi Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, 1954-yilgi Fuqaroligi bo'lmagan shaxslar maqomi to'g'risidagi Konvensiya, 1961-yilgi Fuqaroliksizlikni qisqartirish to'g'risidagi Konvensiya
Fuqarolikdan mahrum qilish	Qonunda belgilangan tartibda amalga oshiriladi, shaxsning huquqlari himoya qilinadi	O'zboshimchalik bilan fuqarolikdan mahrum qilish taqiqlanadi

⁴ Saidov A.X. Xalqaro huquq va insonning asosiy huquqlari. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019. — 312 b.

Mezoni	Milliy normativ-huquqiy manbalar	Xalqaro normativ-huquqiy manbalar
Fuqarolarning himoyasi	Davlat o'z fuqarolarining huquq va manfaatlarini himoya qiladi	Inson huquqlari va erkinliklarini xalqaro standartlar asosida himoya qilish nazarda tutiladi
Yuridik kuchi	Milliy qonunchilik tizimida oliy yuridik kuchga ega hujjatlar bilan belgilanadi	Ratifikatsiya qilingan xalqaro shartnomalar milliy qonunchilik bilan uyg'un holda qo'llaniladi

O'zbekiston Respublikasida fuqarolikka oid asosiy milliy huquqiy manbalar - O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi – fuqarolikning yagona va tengligi prinsiplarini mustahkamlaydi. “O'zbekiston Respublikasining fuqaroligi to'g'risida”gi Qonuni (2020-yil) – fuqarolikni olish, tiklash va tugatish asoslarini belgilaydi. Prezident farmonlari va qarorlari – fuqarolik masalalarini amalga oshirish tartibini takomillashtiradi. Vazirlar Mahkamasining qarorlari – fuqarolik bilan bog'liq ma'muriy tartib-taomillarni belgilaydi⁵.

Fuqarolikka oid asosiy xalqaro huquqiy manbalar - 1948-yilgi Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 15-moddasiga ko'ra, har bir inson fuqarolikka ega bo'lish huquqiga ega va hech kim o'zboshimchalik bilan o'z fuqaroligidan mahrum etilishi mumkin emas. 1966-yilgi Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt har bir bolaning fuqarolikka ega bo'lish huquqini e'tirof etadi. 1954-yilgi Fuqaroligi bo'lmagan shaxslar maqomi to'g'risidagi Konvensiya fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning huquqiy maqomini belgilaydi. 1961-yilgi Fuqaroliksizlikni qisqartirish to'g'risidagi Konvensiya fuqaroliksizlik holatlarining oldini olishga qaratilgan.

Fuqarolikka oid huquqiy munosabatlarni tartibga solishda milliy va xalqaro normativ-huquqiy manbalar o'zaro uzviy bog'liqdir. Milliy qonunchilik fuqarolik masalalarini bevosita tartibga solsa, xalqaro huquq normalari inson huquqlarini himoya qilish, fuqaroliksizlikni kamaytirish va fuqarolik institutining demokratik asoslarini mustahkamlashga xizmat qiladi. O'zbekiston Respublikasida fuqarolik sohasidagi qonunchilik xalqaro standartlarga mos ravishda takomillashib bormoqda, bu esa fuqarolarning huquq va erkinliklarini yanada samarali ta'minlashga imkon yaratadi.

XULOSA. Yuqorida bayon etilganlardan kelib chiqib, O'zbekiston Respublikasida fuqarolik huquqining manbalari tizimli va ko'p darajali tuzilmaga ega ekanligi ma'lum bo'ladi. Konstitutsiyaviy normalar, maxsus qonunlar, qonunosti hujjatlar va xalqaro shartnomalar o'zaro uyg'unlikda fuqarolik institutini to'liq va

⁵ Umarov B.N. Fuqarolik huquqining manbalari tasnifi: muammolar va yechimlar // O'zbekiston yuridik jurnali. — 2021. — №4. — B. 12–24.

samarali tartibga soladi. Fuqarolik instituti shaxs va davlat o'rtasidagi barqaror huquqiy aloqani ifodalab, inson huquqlari va erkinliklarini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. O'zbekiston bu sohadagi milliy qonunchilikni xalqaro standartlar bilan muvofiqlashtirish yo'lida doimiy islohotlar amalga oshirib kelmoqda. Ilmiy-amaliy nuqtai nazardan, fuqarolik huquqi manbalarini yanada takomillashtirish, apatridlik holatlarini bartaraf etish va raqamli texnologiyalarni joriy etish O'zbekiston huquq tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA NORMATIV MANBALAR

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. — Toshkent: O'zbekiston, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolik to'g'risida»gi Qonuni. 1992-yil 2-iyul, №704-XII (keyingi o'zgartirishlar bilan). — Toshkent: Adolat, 2022.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Fuqarolik masalalarini hal etish tartibini takomillashtirish to'g'risida»gi Farmoni. — 2019-yil 3-dekabr, PF-5893.
4. Yo'ldoshev Q.X. O'zbekistonda fuqarolik instituti: huquqiy tahlil // Huquq va jamiyat. — 2020. — №3. — B. 45–58.
5. Saidov A.X. Xalqaro huquq va insonning asosiy huquqlari. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019. — 312 b.
6. Umarov B.N. Fuqarolik huquqining manbalari tasnifi: muammolar va yechimlar // O'zbekiston yuridik jurnali. — 2021. — №4. — B. 12–24.
7. BMT ning Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi. 1948-yil 10-dekabr.